

و آبی استان مطابق با فرمت طبقه‌بندی سیستماتیک، IUCN و CITES با استفاده از منابع معتبر شامل: اطلس‌ها، کتابچه‌ها و مجلات و مشاهدات میدانی توسط پژوهشگران، کارشناسان و محیط‌بانان مطالعه و به‌روزرسانی گردیده‌است.

مقدمه

حیات‌وحش به عنوان یکی از شاخص‌های بیولوژیک، از معرف‌های قابل توجه در تغییر و تحول عرصه‌های طبیعی است که با نمایش رفتارهای ذاتی، تغییرات حاصله در زیستگاه را نمایان می‌سازند. یعنی در اصل، شرایط مناسب زیستگاهی است که گونه را قادر به ادامه بقاء نموده و زمینه را برای رشد و تکثیر آن فراهم می‌نماید. استان البرز با وسعت ۵۸۳۳ کیلومتر مربع به عنوان کوچک‌ترین استان کشور، دارای یک منطقه حفاظت شده (بخش جنوبی منطقه حفاظت شده البرز مرکزی به مساحت ۶۴۰۰۰ هکتار) و یک رودخانه حفاظت شده (رودخانه حفاظت شده کرج به مساحت ۲۰۶/۵ هکتار)، دارای دو منطقه شکار ممنوع (منطقه شکار ممنوع طالقان به مساحت ۷۵۰۰۰ هکتار و منطقه شکار ممنوع تالاب صالحیه به مساحت ۱۶۸۸۰ هکتار) می‌باشد.

موقعیت جغرافیایی استان البرز

استان نسبتاً جدیدالتأسیس البرز با مساحت ۵۸۳۳ کیلومتر مربع در سال ۱۳۸۹ از استان تهران منتزع و به عنوان استان سی و یکم کشور از نظر مساحت، تقریباً ۰/۳۵ درصد از مساحت کل کشور را تشکیل داده است. این استان زیبا بین عرض‌های جغرافیایی $34^{\circ}3'34''$ و $36^{\circ}20'36''$ و $41^{\circ}4'41''$ و $35^{\circ}32'32''$ شمالی و همچنین $49^{\circ}6'49''$ و $51^{\circ}27'27''$ و $47^{\circ}3'47''$ شرقی واقع شده‌است. این استان از شمال به استان مازندران، از جنوب به استان مرکزی، از شرق به استان تهران و از غرب به استان قزوین منتهی می‌شود؛ استان البرز، از نظر شرایط زیستگاهی و تنوع گونه‌های حیات‌وحش، یکی از استان‌های مهم کشور محسوب می‌شود (شکل ۱).

مطالعه و گزارش آماری فون مهره داران با فرمت (طبقه‌بندی سیستماتیک، IUCN و CITES) در زیستگاه‌های طبیعی استان البرز

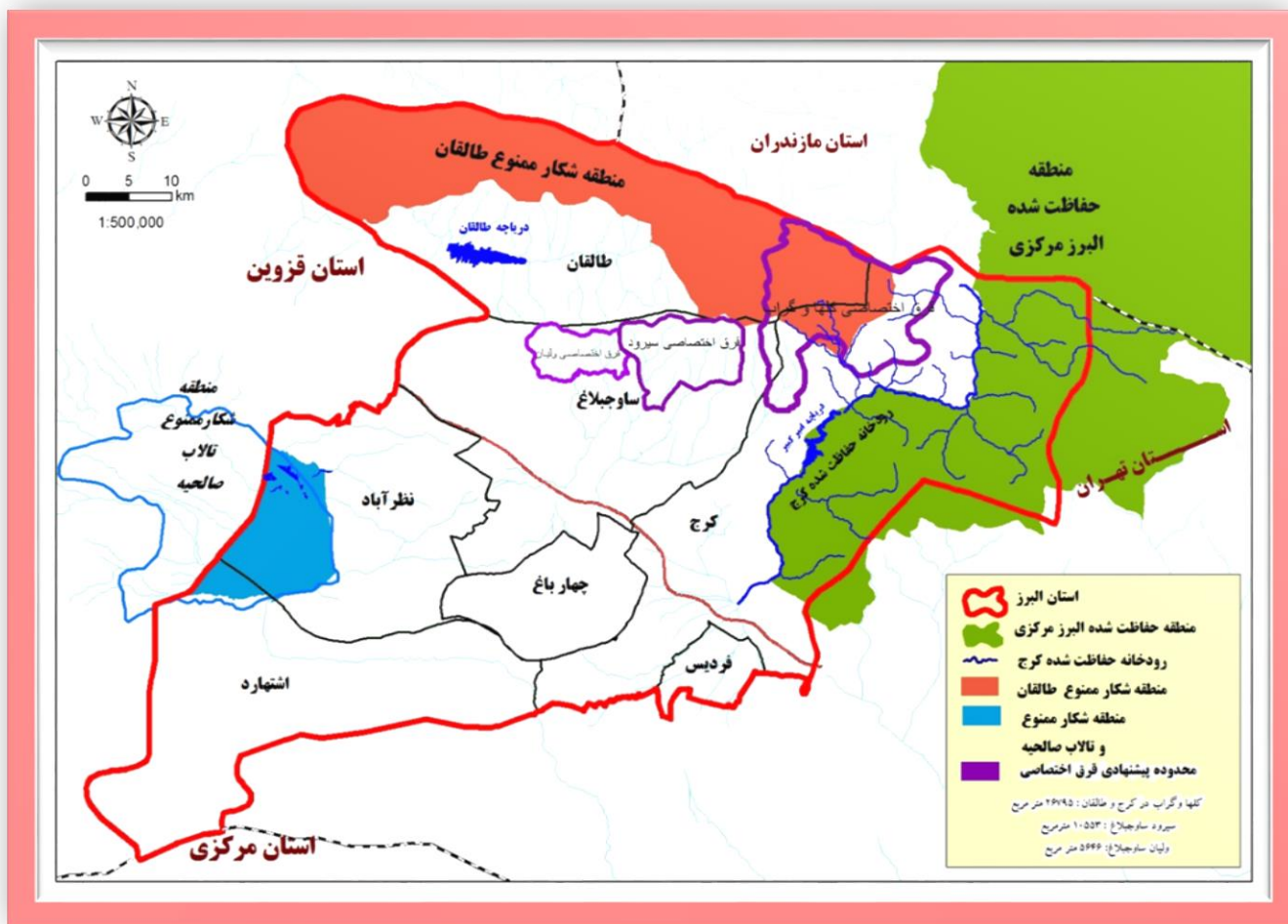
نفیسه حسنی

کارشناس حیات وحش اداره حفاظت و مدیریت حیات وحش،
موزه تاریخ طبیعی و ذخایر ژنتیکی

nafisehhasni@gmail.com

چکیده

نظر به اهمیت معرفی فون مهره‌داران استان البرز در ایران،
شناسایی و ثبت گونه‌های جانوری در زیستگاه‌های طبیعی خشکی

شکل ۱. موقعیت مناطق تحت حفاظت استان البرز

بحث

گوشتخواران با ۱۴ گونه و زوج سمان با ۳ گونه از فراوان‌ترین پستانداران این استان به شمار می‌روند. رده خزندگان با ۴۳ گونه و رده ماهیان با ۷ گونه مهره‌داران این استان را به خود اختصاص داده‌اند. رده دوزیستان در بین مهره داران با کمترین تنوع شناخته شده‌اند.

۲۵ گونه از مهره داران استان مشمول رده بندی در معرض خطر انقراض قرار دارند.

۵۹ گونه از مهره داران استان البرز در فهرست ضمائمه معاهده کنوانسیون منع تجارت گونه های جانوری و گیاهی در معرض خطر انقراض در جهان (سایتیس) قرار دارند. این معاهده به منظور حمایت از گونه‌های وحشی در معرض خطر انقراض از طریق برقراری و اعمال کنترل‌های لازم در زمینه تجارت گونه‌های حیات‌وحش منعقد شده و ایران از سال ۱۳۵۵ به آن پیوسته است.

استان البرز یکی از مهمترین زیستگاه‌های جانوران بومی، مهاجر زمستان گذران و مهاجر عبوری در ایران است. از هزار و ۱۶۰ گونه جانوری مهره دار شناسایی شده در ایران، تاکنون ۴۰۴ گونه از مهره‌داران در زیستگاه‌های متنوع کوهستانی، دشتی و تالابی استان البرز شناسایی و ثبت شده اند که بیش از ۳۵ درصد گونه‌های مهره دار ایران را شامل می‌شوند. رده پرندگان با ۳۰۵ گونه از متنوع ترین رده مهره داران استان البرز معرفی شده اند. از میان این رده، پرندگان شکاری با ۳۶ گونه با اهمیت‌ترین و گنجشک‌سانان متنوع‌ترین گروه هستند. پرندگان آبی و کنارآبی با ۹۳ گونه در زیستگاه‌های تالابی، رودخانه‌ها و دریاچه‌های پشت سدهای امیرکبیر و طالقان پراکنش دارند. رده پستانداران با ۴۶ گونه دومین گروه از مهره داران متنوع این استان هستند.

کمترین تنوع گونه‌ای مربوط به راسته بویسانان با ۱ خانواده، ۱ جنس و ۱ گونه می‌باشد. گروه پرندگان شکاری با ۳ راسته، ۴ خانواده، ۱۹ جنس و ۳۶ گونه از جمله پرندگان حیاتی و پراهمیت استان البرز به‌شمار می‌روند. راسته عقاب‌سانان با یک خانواده، ۱۵ جنس و ۲۴ گونه بیشترین تنوع دارند و کمترین تنوع متعلق به راسته شاهین‌سانان با یک خانواده، یک جنس و ۶ گونه می‌باشد.

آشنایی با پرندگان استان البرز

رده پرندگان با ۲۳ راسته، ۶۱ خانواده، ۱۷۴ جنس و ۳۰۵ گونه فراوان ترین و متنوع ترین رده مهره‌داران استان البرز با بیش از ۵۴ درصد از انواع گونه‌های پرندگان ایران را به خود اختصاص داده است (جدول ۱).

جدول ۱: ثبت مهره داران به تفکیک رده در استان البرز

رده جانوری	تعداد گونه	درصد	گونه های رده بندی IUCN	گونه های ضمائمی سایتی	گونه های حمایت و حفاظت شده
پستانداران	۴۶ گونه	معادل ۲۲/۵ درصد نسبت به جمعیت کل در ایران	۷	۹	۱۲
پرندگان	۳۰۵ گونه	معادل ۵۴ درصد نسبت به جمعیت کل در ایران	۲۵	۴۷	۴۹
خزندگان	۴۳ گونه	معادل ۱۶ درصد نسبت به جمعیت کل در ایران	۵	۳	۱۸
دوزیستان	۳ گونه	معادل ۷ درصد نسبت به جمعیت کل در ایران	۰	۰	۰
ماهیان	۷ گونه	معادل ۱۱ درصد نسبت به جمعیت کل در ایران	۱	۰	۰
مجموع مهره داران	۴۰۴ گونه	معادل ۳۵ درصد نسبت به جمعیت کل در ایران	۳۸	۵۹	۷۹

و نهایتاً از گروه پرندگان دانه خوار میتوان به راسته‌های ماکیان سانان، شبگردسانان، بادخورک سانان، میش‌مرغ‌سانان، کوکوسانان، باقرقره‌سانان، کبوترسانان، نوک شاخی‌سانان، سبزقباسانان، دارکوب‌سانان، طوطی‌سانان و گنجشک‌سانان اشاره نمود که در مجموع با ۱۲ راسته، ۴۰ خانواده، ۹۴ جنس و ۱۶۹ گونه از فراوان ترین و متنوع ترین پرندگان استان البرز به‌شمار می‌آیند. از میان این گروه، بیشترین تنوع گونه‌ای متعلق به راسته گنجشک‌سانان و کمترین تنوع گونه‌ای را، راسته نوک شاخی سانان دارند.

از میان این رده، راسته گنجشک‌سانان با ۲۷ خانواده، ۶۹ جنس و ۱۳۸ گونه دارای بیشترین تنوع و راسته‌های شبگردسانان، کوکوسانان، باقرقره‌سانان، فلامینگوسانان، بویی‌سانان، نوک-شاخی‌سانان هر کدام با یک خانواده، یک جنس و یک گونه با کمترین تنوع معرفی شده‌اند. از گروه پرندگان آبی و کنارآبی ۸ راسته، ۱۷ خانواده ۵۵ جنس و ۹۳ گونه در زیستگاه‌های تالابی، پهنه های آبی، رودخانه‌ها و دریاچه‌های پشت سدهای امیرکبیر و طالقان مشاهده و شناسایی شده‌است. راسته آبچلیک‌سانان با ۷ خانواده، ۲۹ جنس و ۵۵ گونه بیشترین تنوع گونه‌ای را دارند و

بروزرسانی می شوند.

۴۷ گونه از پرندگان استان البرز در فهرست ضمائ معاهده کنوانسیون منع تجارت گونه های جانوری و گیاهی در معرض خطر انقراض در جهان (CITES) قرار دارند. این معاهده به منظور حمایت از گونه های وحشی در معرض خطر انقراض از طریق برقراری و اعمال کنترل های لازم در زمینه تجارت گونه های حیات وحش منعقد شده و ایران نیز از سال ۱۳۵۵ به آن پیوسته است. گونه های کبک دری (شکل ۳)، آپچلیک خالدار پاسبز، عقاب شاهی، شاهین و عقاب دم سفید دریایی در ضمیمه I تحت کنترل شدید تجارت و ۴۲ گونه نیز در ضمیمه II با اعمال مقررات معاهده سایتیس قرار گرفته اند. عقاب طلایی (شکل ۴) از جمله گونه های پرندگان شاخص زیستگاه های استان البرز به شمار می روند.

شکل ۳. کبک دری

شکل ۴. عقاب طلایی

۲۵ گونه از رده پرندگان استان البرز مشمول رده بندی سرخ اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی (IUCN) قرار گرفته اند. زنگوله بال، یلوه حنایی، دال سیاه، پاشلک بزرگ، گیلانشاه دم بزرگ، گیلانشاه بزرگ، سبز قبای معمولی، سنقر سفید و توکای پهلوی سرخ جزء رده بندی گونه های در شدت تهدید (NT) و گونه های بالابان، کرکس کوچک، اردک سرسفید، اردک حنایی، اردک بلوطی، هوبره آسیایی، قمری معمولی، عقاب دریایی دم سفید، هما (شکل ۲)، عقاب خالدار بزرگ، عقاب صحرایی، عقاب شاهی، دلجه کوچک، لیل و شاهین از جمله گونه های در معرض خطر انقراض (EN) به شمار می آیند.

شکل ۲. هما

لازم به ذکر است؛ گونه های اردک سرسفید و چکچک ابلق معمولی اولین بار در تاریخ ۱۸ اسفند ماه و مرداد ماه سال ۱۳۹۹ به ترتیب در منطقه شکارممنوع طالقان ثبت شده اند و کورکور بال سیاه در جاده ازبکی در شهرستان نظرآباد در تاریخ ۲۷ خرداد ماه سال ۱۴۰۰ توسط حمید مهرپرور عکاس طبیعت مشاهده و ثبت گردید. گونه عقاب دریایی دم سفید در بهمن ماه سال ۱۴۰۰ توسط حمید بصیر به همراه عکاسان حرفه ای و مجرب طبیعت استان البرز در محدوده شهرستان نظرآباد مشاهده گردید و گونه عقاب پرپا در ۲۲ خرداد ماه سال ۱۴۰۱ توسط آقای حمید مهرپرور در محدوده بهشت سکنه کرج ثبت و به گونه های استان البرز اضافه گردید. در نهایت گونه های پرندگان شناسایی شده در کمیته ملی ثبت پرندگان ایران "Iran Bird Records Committee"

جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی (IUCN) قرار گرفته اند. گونه‌هایی از جمله: پلنگ (شکل ۵) در فهرست گونه‌های در معرض خطر انقراض و گونه‌های زرده بر، کل و بز (شکل ۶) و قوچ و میش (شکل ۷) در فهرست گونه‌های آسیب پذیر (VU) و گونه‌های شنگ، کفتار راه راه و کیسه دهان برانت (طلایی) از گونه‌های نزدیک به تهدید (NT) در استان البرز به حساب می‌آیند.

۹ گونه از رده پستانداران استان البرز در فهرست ضمائم سایتیس (CITES) ثبت شده اند. گونه پلنگ و شنگ در ضمیمه I تحت کنترل شدید تجارت و ۷ گونه شامل شق اوراسیایی (سیاه گوش)، گربه جنگلی، گربه وحشی، گرگ خاکستری، خرس قهوه‌ای (شکل ۸) و زرده بر در ضمیمه II با اعمال مقررات معاهده سایتیس قرار دارند.

آشنایی با پستانداران استان البرز

رده پستانداران با ۶ راسته، ۱۶ خانواده، ۳۵ جنس و ۴۶ گونه دومین رده مهره داران از نظر فراوانی و تنوع با ۲۲/۵ درصد از گونه‌های پستاندار ایران را به خود اختصاص داده اند (جدول ۱). راسته جونده‌سانان با ۵ خانواده، ۱۲ جنس و ۲۰ گونه دارای بیشترین تنوع و راسته خرگوش سانان با یک خانواده، یک جنس و یک گونه کمترین تنوع را به خود اختصاص داده است. راسته گوشتخواران با ۵ خانواده، ۱۲ جنس و ۱۴ گونه از نظر تنوع در رتبه دوم قرار دارد. راسته‌های جفت سم سانان، خفاش سانان و خارپشت سانان با ۳ گونه، ۵ گونه و ۳ گونه به ترتیب در رتبه‌های بعدی به ثبت رسیده اند.

۷ گونه از رده پستانداران استان البرز در فهرست سرخ اتحادیه

شکل ۵. پلنگ ایرانی

شکل ۷. قوچ البرز مرکزی

شکل ۶. کل و بز البرز مرکزی

شکل ۸. خرس قهوه‌ای

آشنایی با خزندگان استان البرز

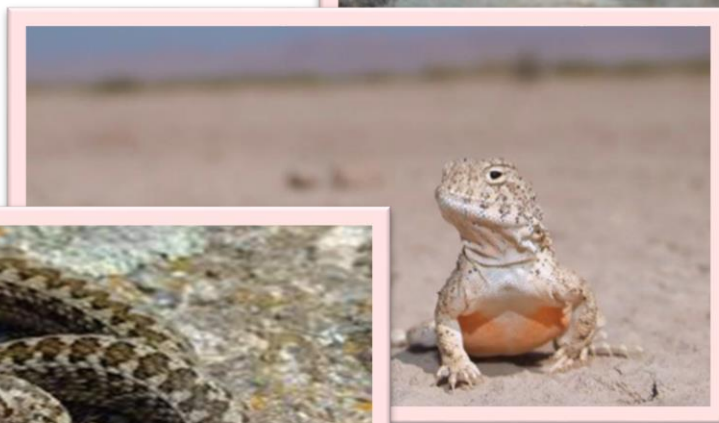
رده خزندگان با ۳ راسته، ۱۶ خانواده، ۳۴ جنس و ۴۳ گونه سومین رده مهره داران از نظر تنوع با بیش از ۱۶ درصد گونه‌های خزنده ایران را به خود اختصاص داده اند (جدول ۱). راسته مارسانان با ۹ خانواده، ۲۰ جنس و ۶۸ گونه دارای بیشترین تنوع و راسته سوسمارسانان با ۵ خانواده، ۱۲ جنس و ۱۶ گونه در رتبه بعدی قرار گرفته است. کمترین تنوع به راسته لاک پشت سانان با ۲ خانواده، ۲ جنس و ۲ گونه تعلق دارد. ۵ گونه از خزندگان استان البرز در فهرست سرخ اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی (IUCN) قرار دارند. افعی لطیفی (شکل ۹)، از گونه های اندمیک ایران بشمار می رود و پراکنش آن در شمال شرق استان به ثبت رسیده است. افعی البرزی که پراکنش آن در شمال شرق

استان نیز ثبت شده است جزء گونه های در معرض خطر انقراض (EN) در فهرست IUCN قرار گرفته اند. گونه‌های لاک پشت مهمیزاد، آگامای سر وزغی ایرانی (شکل ۱۰) که پراکنش آن ها در جنوب و جنوب غربی استان و نیز در تالاب صالحیه مشاهده شده است در رده گونه‌های آسیب پذیر (VU) IUCN قرار دارند.

۳ گونه از خزندگان استان البرز در فهرست سایتیس (CITES) قرار دارند. گونه افعی البرزی (شکل ۱۱) و بزمجه در ضمیمه I تحت کنترل شدید تجارت و گونه کورمار در ضمیمه II با اعمال مقررات معاهده سایتیس به ثبت رسیده اند. پراکنش تعدادی از گونه های خزندگان مانند: سوسمارالبرزی (لاسرتای البرزی) از جمله گونه های اندمیک ایران در شمال و شمال غربی استان ثبت شده اند و مار سر سیاه در جنوب و جنوب شرقی استان و افعی سوسن در شمال و غرب استان شناسایی و به ثبت رسیده اند.

شکل ۹. افعی لطیفی

شکل ۱۰. آگامای سر وزغی ایرانی

شکل ۱۱. افعی البرزی

آشنایی با ماهیان استان البرز

نتیجه‌گیری

به منظور ارتقاء وضعیت حفاظتی گونه‌های در معرض تهدید، لازم است "مدیریت و حفاظت گونه‌های در معرض تهدید و انقراض حیات وحش" در استان مورد مطالعه قرار گیرد. برنامه‌های عمل، موفقیت خود را در گردآوری حجم بزرگی از اطلاعات مفید درباره پراکنش، وضعیت زیستی، زیستگاه‌های یک گونه یا یک گروه از گونه‌ها و شناسایی اولویت‌ها اجرایی و کمبودهای اطلاعاتی به اثبات رسانده‌اند. اگرچه بسیاری از ای برنامه‌ها تاکنون تأثیرات محدودی داشته‌اند، اما استاندارد اطلاعات زیست‌شناختی این طرح‌ها تحسین برانگیز بوده‌اند. در نتیجه براساس رده‌بندی فهرست سرخ گونه‌های در خطر تهدید (IUCN) تاکنون تدوین و بروز رسانی برنامه عمل حفاظتی گونه‌های پلنگ ایرانی و خرس قهوه‌ای در استان در حال بررسی و انجام است.

رده ماهیان با ۳ راسته، ۴ خانواده، ۶ جنس و ۷ گونه با ۹ درصد از گونه‌های ماهیان آب‌های داخلی ایران معرفی شده‌اند (جدول ۱). از میان این رده، راسته کپورسانان با ۲ خانواده، ۳ جنس و ۴ گونه دارای بیشترین تنوع و کپوردندان ماهی‌شکلان با یک خانواده، یک جنس و یک گونه کمترین تنوع را به خود اختصاص داده‌اند. راسته آزاد ماهی‌شکلان با ۱ خانواده، ۲ جنس و ۲ گونه از نظر تنوع در رتبه دوم قرار گرفته است. تنها یک گونه از آنها در فهرست سرخ اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی (IUCN) قرار دارند. گونه سس ماهی بزرگ جزء فهرست گونه‌های آسیب‌پذیر (VU) معرفی شده است. قزل‌آلای خال‌قرمز (شکل ۱۲)، از گونه‌های شاخص از رده ماهیان استان البرز بشمار می‌رود.

شکل ۱۲. قزل‌آلای خال‌قرمز

آشنایی با دوزیستان استان البرز

همچنین امروزه به دلیل تخریب زیستگاه، آلودگی‌های محیط-زیست، تغییرات اقلیمی و شکار ناپایدار تنوع و جمعیت جانوران رو به کاهش است. توسعه شدید صنایع، معادن، راهسازی و سکونت-گاه‌های انسانی موجب کاهش زیستگاه‌های طبیعی در استان البرز شده و روند رو به رشد توسعه نیازمند برنامه‌ریزی به منظور حفاظت از عرصه‌های طبیعی و کاهش آسیب به طبیعت است. به

در نهایت رده دوزیستان با یک راسته، از ۳ خانواده شامل خانواده وزغ‌های حقیقی و قورباغه‌های درختی حقیقی و قورباغه‌های راستینیان و با ۳ جنس و ۳ گونه، ۷ درصد از گونه‌های دوزیست ایران را دارند (جدول ۱). رده دوزیستان کمترین تنوع رده‌ای در بین مهره‌داران استان البرز دارند.

دلیل ارزش‌های تنوع زیستی و لزوم حفاظت از اجزاء فون جانوری لازم است با مشارکت گروه‌های ذی‌نفع به‌ویژه مدیران ارشد، صاحبان صنایع، گردشگران، افراد بومی و سازمان‌های مردم‌نهاد علاقه‌مند به حیات وحش و تشویق آن‌ها به استفاده خردمندانه از منابع طبیعی نسبت به اجرای اقدامات حفاظتی در راستای حفظ تنوع زیستی تأکید گردد.

- کمالی، کامران. ۱۳۹۲. راهنمای میدانی خزندگان و دوزیستان ایران. انتشارات ایران‌شناسی، ۳۶۸ صفحه.
- منصوری، جمشید. ۱۳۹۲. راهنمای پرندگان ایران. انتشارات کتاب فرزانه، ۵۱۳ صفحه.

تشکر و قدردانی

در پایان، نگارنده بر خود لازم می‌داند از زحمات افرادی که در تدوین این اثر سهیم بوده‌اند، سپاسگزاری نماید. از همراهی ریاست محترم اداره حفاظت و مدیریت حیات‌وحش، موزه تاریخ طبیعی و ذخایر ژنتیکی اداره کل حفاظت محیط‌زیست استان البرز (جناب آقای اصغر جوادیان‌نژاد)، سرکار خانم نگارسلجوقی (کارشناس اداره کل حفاظت از محیط‌زیست استان البرز)، محیط‌بانان عزیز و ساعی که نسبت به تهیه عکس‌های گونه‌های جانوری اقدام کردند و آقای امید کیانی (دانشجوی محیط‌زیست دانشگاه تهران) بابت همراهی در ویراستاری متن تشکر و قدردانی می‌کنم.

فهرست منابع

- صف‌پور، الهام. ۱۳۹۲. کتابچه معرفی منطقه حفاظت‌شده البرز مرکزی (جنوبی)، چاپ و نشر پارس، ۴۴ صفحه.
- ضیایی، هوشنگ. ۱۳۸۷. راهنمای صحرایی پستانداران ایران. انتشارات کانون آشنایی با حیات وحش، ۴۴۰ صفحه.
- فیروز، اسکندر. ۱۳۷۸. حیات وحش ایران. مرکز نشر دانشگاهی تهران، ۴۹۱ صفحه.
- قاسمی، علیرضا؛ محمدرضا رحمانی، اصغر عبدلی، غلامرضا موسی‌پناه، کیادخت رضایی. بررسی تنوع محیط‌زیستی ماهیان رودخانه کرج، اولین کنفرانس بین‌المللی علوم پایه و تحقیقات بنیادی، موسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی، شیراز، ۱۳۹۴.